

VEREENIGING
TER BEOEFENING VAN DE KRIJGSWETENSCHAP.
1870—1871.

Verslag der bijeenkomst van den 27sten October 1870.

Bij afwezigheid van den heer STORM VAN 's GRAVESANDE, is de heer STARING met het voorzitterschap belast.

Door hem wordt het woord aan den heer KROL gegeven, die zich bereid verklaarde de vergadering dien avond bezig te houden.

Mijne Heeren!

Ik meen, dat dit de tweede maal is dat een onderwerp, den militairen geneeskundigen dienst betreffende, in deze vergadering wordt ter sprake gebracht. En toch heb ik den moed uwe aandacht voor eenige oogenblikken op dat punt te vestigen, omdat ik onderstellen mag daardoor in den geest te handelen onzer Vereeniging.

Is het mede een harer bedoelingen, om belangstelling op te wekken in de krijgswetenschap ook onder hen, die niet tot den militairen stand behooren; wil zij ook „niet deskundigen” gelegenheid geven om te hooren, wat voor een ieder belangrijk is te weten. en een oordeel uit te spreken over die zaken, waarover het gezond verstand uitspraak doen moet, nadat het kennis genomen heeft van de feiten, die door de mannen van het vak werden openbaar gemaakt, en van de redeneeringen door hen daarover gehouden; dan mag ik hopen, dat gij het zult goed-
1870/71.

keuren, wanneer ik eenige zaken, mijn dienstvak betreffende, onder uwe aandacht breng, en dat gij mij in de gelegenheid zult stellen met uwe opmerkingen mijn voordeel te doen.

In het begin van dit jaar las ik in de *Revue des deux Mondes* van 15 December 1869 een stuk van EDOUARD LABOULAYE, getiteld: *La médecine militaire en France et aux Etats-Unis*. Dat stuk trok in hooge mate mijne aandacht; ik houd mij overtuigd, M. H.! dat ook gij het met genoegen hebt gelezen. Het is voor Frankrijk geschreven en heeft vooral Fransche toestanden op het oog. Doch het onderwerp wordt door den schrijver zóó boeiend behandeld, hij weet het zóó belangrijk aan ons voor te stellen, dat wij als van zelf ons de vraag doen: Hoe is het in dit opzicht bij ons gesteld? Wat valt er voor ons uit te leeren?" Die vragen lokten een onderzoek uit, waarvan ik u in korte trekken de resultaten wilde meêdeelen.

Heeft LABOULAYE de verhouding tusschen de militaire intendance en den militair geneeskundigen dienst in Frankrijk nagegaan en aan eene bezadigde, onpartijdige kritiek onderworpen, dan heb ik de vraag te behandelen, in hoeverre bij ons gelijksoortige verhoudingen bestaan.

De bronnen waaruit LABOULAYE heeft geput, geeft hij op aan het hoofd van zijn artikel; zij zijn hem vooral verschaft door den geneeskundig-statistieken arbeid van den dirigeerenden officier van gezondheid, Dr. M. J. CHENU. Ook de geschiedenis der *Sanitary-Commission* der Vereenigde Staten werd door hem geraadpleegd.

LABOULAYE slaat eerst een blik terug op den toestand der volken en der legers vóór de Fransche revolutie en toont aan, dat de tegenwoordige legers volstrekt niet met de vroegere kunnen vergeleken worden. Zij hebben een grootscher en edeler karakter. „Le soldat est un citoyen qui paie le plus lourd des „impôts, l'impôt du sang, et cela quand de plus heureux ou de „plus riches ont le privilège d'échapper à cette loterie de la mort.”

„De soldaat is een kapitaal,” zegt de Engelschman, niet uit ongevoeligheid, maar om op den soldaat al de aandacht te vestigen, die men hem alleen uit berekening schenken moet.

Doordien de hedendaagsche legers geheel andere elementen bevatten dan de vroegere, laat het zich verklaren, waarom de publieke opinie zich ook meer daaraan laat gelegen liggen. Men wil niet

alleen weten hoeveel soldaten sneuvelden, maar men stelt ook belang in de gekwetsten en zieken, die de hospitalen opvullen. Men verlangt dat het hun, die in dienst van 't vaderland werden verminkt, niet aan de noodige hulp zal ontbreken. Zulke zorgen waren bij onze vaderen niet bekend; zij vereeren *onze* beschaving. De beide geschriften van CHENU zijn aan de op dat punt zich openbarende belangstelling hun oorsprong verschuldigd. Doch niet alleen aan den schrijver, maar ook aan de Fransche regeering komt de eer van dien arbeid toe. Frankrijk's regeering zelve heeft dat werk aangemoedigd en mogelijk gemaakt. Zij heeft het goedgekeurd, dat de bestaande toestanden werden onderzocht en dat een juiste kennis der feiten konde uitspraak doen over het tot heden gevolgde stelsel.

CHENU kreeg van haar inzage van alle bescheiden. Achttien onderofficieren waren gedurende tien maanden tot zijnen dienst, om alleen voor den Krim-oorlog 1 150 000 bulletins op te maken, die alphabetisch werden gerangschikt en die van iederen zieke of gekwetste behelsden: naam en voornamen, ouderdom, geboorteplaats, graad, korps, tijdstip van het ontstaan der wonde of van de ziekte, de ambulance of het hospitaal waarin de lijder werd opgenomen, de gedane operatiën, de merkwaardigheden in het verloop en het einde der ziekte, evacuatie, overlijden, herstel. Om dat materiaal te verwerken en de lessen aan het licht te brengen, die daaruit moeten worden getrokken, heeft CHENU drie jaren gewerkt.

De Académie des Sciences bekroonde dan ook zijn *Rapport sur la campagne de Crimée*, en wees het den prijs toe voor statistiek. Toen nu op verzoek van den „Conseil de santé des armées” ook de *Statistique médico-chirurgicale de la campagne d'Italie* in het licht verscheen, toen kon men in Frankrijk eene volledige kennis bekomen van de wijze hoe zijne soldaten werden verzorgd.

Die statistiek had veel treurige ontdekkingen gedaan.

„M. CHENU avait déchiré tous les voiles; l'amour-propre national „ne peut plus se bercer de ses illusions ordinaires. S'il est vrai „que le soldat français n'a pas son pareil sur un champ de bataille, „il ne l'est pas que l'administration de notre armée soit un objet „d'envie pour nos rivaux. Ni en paix ni en guerre, le soldat français „ne reçoit les soins auxquels il a droit. Il est moins bien traité „que le soldat anglais ou américain.”

Die uitspraak moge in de eerste plaats belangrijk zijn voor Frankrijk; het moge er toe worden aangespoord om een beteren toestand voor te bereiden; ze is niet minder belangrijk voor ons, die gewoon zijn nog al een hoog denkbeeld te koesteren van de goede verzorging van het Fransche leger, en die vele dingen voor noodig houden, omdat ze in Frankrijk zulke goede resultaten geven.

De gevolgen van die slechte verzorging blijven dan ook niet uit. In Frankrijk is de gemiddelde sterfte der bevolking 5 pct.; die van het leger, het krachtigste deel des volks, 10 pct.

Indien nu het sterfte-cijfer reeds zóó hoog gestegen is in vreedetijd, hoe zal dan wel de verhouding zijn in tijd van oorlog? De Krim-oorlog zal het antwoord geven. De Franschen verloren 95 615 man; daarvan bleven 10 240 op het slagveld; hier komt bij een nagenoeg even groot getal, overleden aan de gevolgen hunner wonden; een totaal dus van 20 000 gesneuvelden, tegenover 75 000, die aan ziekten bezweken zijn. Brengt men deze cijfers over op de gemiddelde sterkte van het leger gedurende den oorlog, dan was het verlies aan dooden op 1000 man 34 door verwondingen en 121 door ziekten. M. H. ik vertel U geene nieuwe zaken, maar beveel deze daadzaak zeer aan uw geheugen aan, dat in dezen oorlog nagenoeg 4 maal meer soldaten aan ziekten stierven dan aan verwondingen. Soms werd het getal gesneuvelden door dat der aan ziekten bezwekenen 7 à 8 maal overtroffen.

Neemt nu daarbij vooral in aanmerking, dat de ziekten, die in de legers de grootste verwoestingen aanrichten, door doelmatige voorzorgen voorkomen of ten minste beteugeld kunnen worden.

Gedurende den winter van 1856—1857 hadden slechts enkele schermutselingen plaats: de Franschen telden 323 gekwetsten; doch in hunne hospitalen werden opgenomen 12 872 lijdens aan scorbuut, waarvan 964 stierven, en 19 303 typhuspatiënten, waarvan 10 278 bezweken. In dienzelfden winter kwamen bij het Engelsche leger 209 scorbuutlijdens voor en 31 typhus: hiervan stierven 17. De getalsterkte van het Engelsche leger op $\frac{1}{3}$ van het Fransche schattende, zoo wordt toch daardoor het enorme verschil dezer cijfers niet noemenswaardig gewijzigd. Dit feit wint in beteekenis, als men bedenkt, dat in het eerste jaar van den Krim-oorlog het Engelsche leger veel meer verliezen leed dan het

Fransche. Van November 1854 tot April 1855 hadden de Engelschen 47 749 zieken en gekwetsten, waarvan 10 889 stierven. Hun verlies bedroeg 5.79 der totale sterkte en 22.83 van het ziekengetal. Het Fransche leger, zooals gezegd is, driemaal zoo sterk, had 8 000 gekwetsten en toch bedroeg het gehele getal dooden niet meer dan 10 934; een verlies dus van 2.31 der totale legersterkte en 12.60 van het ziekengetal. Terwijl nu de Fransche bladen den lof van hun legerbestuur verkondigden, rekende de correspondent van de *Times*, RUSSEL, die in het Engelsche leger verblijf hield, zich verplicht aan zijn vaderland bekend te maken wat het leger te verduren had, en stelde het legerbestuur verantwoordelijk voor al die ellende. De publieke opinie werd wakker; men verlangde eene hervorming, en de regeering, volgens Engelsche gewoonte, deed wat ze kon om aan dien wensch te gemoet te komen. Welke maatregelen zij nemen moest, wist ze niet; maar daarom nam zij hare toevlucht tot personen, die haar konden voorlichten. Ze zond eene gezondheidscommissie naar de Krim, bestaande uit de doctoren SUTHERLAND, MILROY en RAWLINSON. Aan die commissie gaf lord PANMURE, minister van oorlog, volmacht niet alleen om te onderzoeken, maar ook om te handelen. Hare instructiën luiden om niet alleen voorschriften te geven, maar zich ook te overtuigen, dat die voorschriften werden nageleefd. Zoo meende men te moeten breken met den administratieven sleur. De commissie mogt haren arbeid met een schitterend gevolg bekroond zien. Zij vond een krachtigen steun in de verrichtingen van miss NIGHTINGALE, die, steunende op de ondervinding der artsen, kon verklaren dat, van af 5 Mei tot 14 Juli 1855, van de 100 dooden in de hospitalen 96 aan besmettingsziekten waren gestorven, dat wil zeggen aan ziekten, die men door hygienische voorzorgen had kunnen voorkomen. Toen begon men naar de stem der artsen te luisteren: men emancipeerde den geneeskundigen dienst. Miss NIGHTINGALE organiseerde een korps wel onderwezen, goed bezoldigde hospitaalbedienden; men gehoorzaamde de wetten der hygiëne en schafte verouderde reglementaire bepalingen af, die daarmede in strijd waren. In 1854 en 1855 had het Engelsche leger door ongenoegzame kleding, slechte woning, slecht voedsel, het te lang verblijf houden op dezelfde bodem, het niet behoorlijk verwijderen van faecaliën

enz. aan typhus, scorbuut, dysenterie, kwaadaardige koorts en geleiden, en in November en December 1855 was reeds de sterfte van 23 procent van het getal zieken gereduceerd op 4 pct., dank zij de hygiënische maatregelen, die aanstonds konden genomen worden en waarvan men de gunstige uitwerking spoedig bemerkte, kon, zocals overvloedig voedsel en dranken, beide van goede kwaliteit en met de vereischte verscheidenheid verstrekt. Toen nu later alle woningen goed waren geventileerd, de bodem droog was gemaakt, de grootst mogelijke zindelijkheid in acht genomen werd, zoowel wat betreft het kampement als de bewoners zelf, toen daalde het sterfte-cijfer van Januari tot Mei 1856 tot 1.7, zelfs tot 1.1 procent van het ziekengetal.

Gedurende den tweeden winter, dien het Engelsche leger voor Sebastopol doorbracht, verloor het 0.20 op de totale sterkte, 2.21 op het getal zieken; het Fransche leger heeft verloren 2.69 der totale legersterkte en 19.87 van het getal zieken: dat wil zeggen dat de Franschen in den Krim-oorlog negen maal meer menschen hebben verloren dan de Engelschen.

Maar, hoor ik vragen, hadden dan de Franschen geene geneeskundige hulp? Zagen hunne geneesheeren het contrast niet in tusschen hunnen toestand en dien der Engelschen? Waren zij met blindheid geslagen en wilden zij uit nationalen hoogmoed geene verbeteringen voorslaan, die niet van hunne eigene vinding waren? Gelukkig voor de Fransche militaire artsen, dat niemand hun eenig verwijt kan doen. MICHEL LEVY, SCRIVE, BAUDENS konden zich meten met de beste Engelsche artsen.

„Quant au dévouement,” zegt LABOULAYE, „il suffira de dire „qu'en Crimée l'armée française, sur un effectif de 450 médecins „en a perdu 82; 58 sont morts du typhus, les autres ont succombé à la suite de leurs blessures, ou ont été emportés par le „choléra et la dysenterie: proportionnellement il est mort deux „fois plus de médecins que de soldats. Sans être accusé de chauvinisme, on peut dire qu'en Crimée nos médecins se sont conduits „héros, héros d'autant plus admirables qu'ils ne peuvent même „pas compter sur la gloire pour prix de leur dévouement.”

Doch in de eerste plaats was het getal artsen te gering. De Engelschen hadden in de Krim even veel artsen als de Franschen voor een leger dat $\frac{1}{3}$ minder sterk was. Rekent men met de

Engelschen en Amerikanen, dat een hospitaal-arts genoeg heeft aan het behandelen van 100 zieken daags, en hoort men dan dat de Fransche artsen te Constantinopel ieder 300 koortsigen en gekwetsten te behandelen hadden, bijna allen van belangrijken aard, dan mag men zulke eischen bovenmatig noemen.

Nauwelijks was de oorlog in Italië begonnen, of men had overal gebrek aan artsen. Bij Magenta had ieder arts bij de ambulance gemiddeld 175 lijdens te behandelen, te Solferino 500. Al kon nu een chirurg het uithouden om langen tijd achtereen twintig uren daags te werken, dan nog kon hij niet meer dan drie minuten aan iederen gekwetste besteden. Men behoeft geen arts te zijn, om zich de gevolgen van zulk een toestand voor te stellen.

Het nadeel door het geringe getal der Fransche artsen veroorzaakt, werd nog verhoogd door den hoogst geringen invloed, dien ze konden uitoefenen. CHENU heeft de redenen aan het licht gebracht, waardoor dat komt; hij maakt eene inrichting wereldkundig, die men zich al licht geheel anders denken zou. „Nous „supposons qu'un médecin d'armée est un personnage considérable, „un chef de service; nous imaginons que, responsable de la vie „de nos soldats, il dirige les ambulances, il est maître dans son „hôpital. C'est mal connaître l'administration française et l'esprit „de centralisation. Le médecin est tout-puissant au lit du malade; „il peut saigner, purger, tailler, autant que bon lui semblera; „hors de là, quel que soit son grade, il n'a aucune autorité; ce „n'est qu'un agent d'administration, et un agent subalterne!

„Celui qui dirige les ambulances et relève les blessés, celui „qui décide du choix et de l'emplacement de l'hôpital, celui qui „règle la nourriture, celui qui décide en dernier ressort de l'hygiène „de l'armée, ce n'est pas le médecin, qui a fait de cette science „l'étude de toute sa vie, c'est l'intendant.”

Zien we nu in hoeverre die Fransche toestanden op de onze kunnen worden toegepast. Ik kan niet beter dan U daarmede in grove trekken bekend te maken, naar aanleiding van de in 1856 verschenen *Beknopte handleiding ten dienste van de militaire administratie te velde*, door den generaal HARDENBERG.

In zijn voorbericht vermeldt de schrijver, dat van de administratieve maatregelen, die genomen werden toen ons leger nu

40 jaren geleden op voet van oorlog werd gebracht, slechts weinige in het Recueil-militair voorkomen; waarom hij dan ook vermoedt, dat ze niet meer algemeen bij het leger bekend zullen zijn.

Wel mogen we hem dus dankbaar zijn voor zijnen arbeid, daar we anders omtrent veel, dat ons te weten noodig is, in het onzekere zouden verkeeren.

Zich grondende op hetgeen in de *Nederlandsche Staats-Courant* van 30 Januari 1855 wordt medegedeeld, bespreekt hij den toestand der Engelsche en Fransche legers in het najaar 1854 vóór de vesting Sebastopol. Hij schetst de positie van den Franschen soldaat als veel gunstiger dan die van den Engelschen krijgsman, en daar beiden in gelijke omstandigheden verkeerden, schrijft hij dat verschil in de eerste plaats daaraan toe, dat de militaire intendance bij het Fransche leger beter was ingericht dan bij hunne bondgenooten, en ten anderen „omdat den Franschen officieren, „met wier reglementaire voorschriften de onze veelal overeenkomen, „geleerd is, voor den soldaat al die zorgen aan te wenden, welke „de leer der administratie aan de hand geeft.”

Toen hij zijn boek bewerkte, mocht de schrijver gerustelijk deze meening uiten.

Wij zagen wat het Engelsche leger in 1854 en de grootste helft van 1855 te lijden had en hoe de toestand van het Fransche leger betrekkelijk gunstig kon genoemd worden. Men zegt dat men de personen, wil men ze billijk beoordeelen, in de lijst van hunnen tijd moet plaatsen; welnu, het is met het door eenen persoon uitgesproken oordeel evenzoo. Men moet vragen op welke feiten het uitgesproken oordeel steunde, en wij zagen dat de *toen bekende* feiten de uitspraak rechtvaardigden.

De overeenkomst van onze militaire voorschriften met de Fransche (althans zooals die te velde ook bij ons hebben bestaan) zouden we uit het feit vermoeden, dat tot het personeel der militaire administratie ook gerekend worden de officieren van het personeel van den geneeskundigen dienst. Onder de dienstverrichtingen van den intendant-en-chef vinden wij (pag. 19 der *Handleiding*): „Het „oprichten van veld-hospitelen en ambulances. Hij waakt dat al „hetgeen tot dezen dienst behoort, zich steeds in goeden en com- „pleten staat bevindt, opdat de geblesseerde en zieke soldaat, zooveel

„de omstandigheden zulks maar eenigszins gedoogen, goed worde „behandeld. Al wat de *verpleging* betreft, is aan zijne zorg — de „*behandeling* der zieken daarentegen aan die van de officieren van „gezondheid — toevertrouwd.”

We vinden hier eene scheiding van twee zaken, die niet gescheiden kunnen worden; ik bedoel de verpleging en de behandeling der zieken. De verpleging is een onderdeel der behandeling.

Tegenover deze beschouwing zij het mij vergund eene andere te stellen. Ik ontleen ze aan een door dr. GOZE, médecin principal en retraite, in den *Spectateur Militaire* van 1866 geschreven artikel: „La médecine militaire en France et en Amérique.”

Van het personeel van den geneeskundigen dienst sprekende, en van de positie die daaraan moet toegekend worden, vraagt hij: „Dans un service mixte, où l'art s'exerce avec l'aide et par l'emploi „d'une foule d'éléments matériels, qu'il faut se procurer et conserver, „est-il préférable, est-il mieux, l'unité de direction devant être „respectée, de faire du médecin un administrateur modeste, afin „de sauver sa libre action, que de sacrifier celle-ci, et de faire de „l'administrateur un hygiéniste, pour l'intérêt de l'économie et le „triomphe de la comptabilité? Les Américains n'ont point hésité; „leurs médecins sont demeurés les chefs directs, absolus, d'un „service dont la responsabilité leur incombe. Héritiers du sens „droit anglais, les Américains ont épargné plutôt les hommes que „les choses, et fait passer la bonne pratique avant la petite „épargne et la régularité des écritures.”

De denkbeelden door GOZE ontwikkeld en waarvan ik hier en daar gebruik zal maken, hebben des te meer waarde, omdat hij ze vond bevestigd door het werk van den militairen intendant VIGO-ROUSSILLON, die den oorlog der Vereenigde Staten van 1861 tot 1865 beschreven heeft. Hoe verschillend de bronnen ook waren waaruit ze hebben geput, zoo verdient het opgemerkt, dat GOZE uit den arbeid van VIGO-ROUSSILLON dezelfde besluiten trekt, als LABOULAYE uit dien van CHENU.

Even als bij het Fransche leger, vinden wij bij het onze de verhouding van den geneeskundigen dienst ten opzichte van de intendance. Het 7de hoofdstuk van HARDENBERG's *Handleiding*, handelende over de hospitalen bij het leger te velde, stelt ons in staat ons daarvan te overtuigen. De militaire intendanten zijn

verantwoordelijk voor de behoorlijke inrichting en uitoefening van den geneeskundigen dienst.

Hoewel de hoogste in rang der officieren van gezondheid, de eerstaanwezende, hier wel zeer ten onrechte chef van den geneeskundigen dienst genoemd, zich bij het groote hoofdkwartier bevindt, zoo maakt hij daarvan toch geen integreerend deel uit. Hij ontvangt de noodige orders van den intendant-en-chef; doet aan hem de noodige rapporten, voorstellen, enz. Hij komt dus met den bevelvoerenden generaal in geene dienst-relatie dan alleen door middel van den intendant-en-chef.

Wat de samenstelling van het hoofdkwartier betreft, moet men twee klippen vermijden. Men mag de speciale korpsen niet uitbreiden buiten noodzaak, maar men mag de noodzakelijkheid om ze toe te laten evenmin opzettelijk miskennen. De infanterie, cavalerie, genie, artillerie vormen speciale wapens; ieder heeft zijn representant bij het hoofdkwartier, bij den opperbevelhebber. Nu zal de opperste intendant de eenige vertegenwoordiger zijn van alle dienstvakken, die tot de administratie gerekend worden, met inbegrip van den geneeskundigen dienst; dát moge in theorie den schijn vóór zich hebben, de ondervinding breekt den staf over dat systeem.

Heeft men eenmaal kennis gemaakt met de treurige lessen, die zij heeft gegeven, dan is het niet zoo moeilijk om te begrijpen, hoe die ongelukken toch eigenlijk de logische gevolgen waren eener verkeerde inrichting.

Ik zal trachten U in korte trekken bekend te maken met de gronden, waarop het tot nu toe in deze zaak als waarheid gehuldigde steunde; want er is iets bevredigends in, om te weten hoe 't kwam dat men dwaalde, en 't is een bewijs van achting aan hen bewezen, wier meeningen wij bestrijden. LABOULAYE maakt mij de taak gemakkelijk. „Deux idées, qui sont vraies dans „certaines limites, poussées à l'extrême, sont devenues des erreurs „funestes. L'une est l'idée d'économie, l'autre est l'idée d'unité. En „concentrant tous les services dans les mains de l'intendant, on „a obtenu un résultat remarquable. Il n'y a pas de pays ou l'armée „soit administrée avec plus d'économie qu'en France.” Gij hoort het, M. H.! het *chair à canon* is daar niet duur. „Ni en Angleterre ni en Amérique on n'entretiendrait le même nombre de

„soldats avec le même chiffre de dépenses. Cependant l'administration n'a-t-elle pas dépassé le but? N'a-t-elle pas oublié la „judicieuse maxime du maréchal de Belle-Isle, *que toute parcimonie „à la guerre est un assassinat*? Economiser l'argent du pays est „chose louable; mais n'est-il pas beaucoup plus important d'économiser les hommes? N'y a-t-il pas là un plus grand intérêt? N'y „a-t-il pas un devoir qui passe avant tout? Un fermier qui économiserait son foin et sa paille en risquant la vie de ses chevaux „nous paraîtrait un insensé. Sommes-nous plus sages quand nous „pouvons montrer en Orient des journées d'hôpital à 2 francs 60 „cents, avec une perte de 26 pour 100 sur le nombre des malades, „tandis que les Anglais, avec des journées de 4 francs 80 cents, „ne perdent que 13 pour cent de leurs hommes? De quel côté „est la véritable économie?”

Het moet U treffen, M. H. ! hier de dubbele uitgaaf der Engelschen bekroond te zien door het sparen van een dubbel getal menschenlevens.

Een administratieve dienst wil zóó gaarne goedkoop zijn, dat hij al licht in de meening verkeert, daardoor den hoogsten wensch der natie te bevredigen. Ons volk zal een zuinig en goed beheer op prijs stellen, maar is het ook niet een Nederlandsch spreekwoord, dat *goedkoop* menigmaal *duurkoop* zijn kan, en is niet juist ons volk genegen om met eene flinke hand in de beurs te tasten, als het maar de overtuiging heeft, dat het noodig is? Heeft te groote zuinigheid nadeelige gevolgen gehad, niet minder schadelijk was het, dat men, om eene zekere eenvormigheid van beheer te erlangen, aan het gezag van éénen persoon eene bovenmatige uitbreiding gaf. Het beheer over alles wat men gewoon is tot de administratie te rekenen, is aan den oppersten intendant toevertrouwd. Hij is dus chef van de betalingen, subsistentiën, remonten, kleeding, kampementsbehoefte, velduitrusting, transporten en hospitalen.

Bij het groote hoofdkwartier bevindt zich gewoonlijk een officier, die als directeur over de beweegbare veld-hospitalen (ambulances), onder de onmiddellijke bevelen van den intendant-en-chef al hetgeen tot dezen dienst behoort, regelt en gadeslaat. Bij de divisien en afzonderlijk werkende brigades is dit meer bepaald aan de zorg van de daarbij geplaatste intendanten opgedragen.

Dat nu die onder-intendanten bij al de overige aan hen opgedragen diensten slechts een gedeelte hunner zorgen kunnen wijden aan de onder hun toezicht staande ambulances, spreekt van zelf. Daarom heeft dan ook zeker elke ambulance nog een officier als directeur. Bij ontstentenis van dien officier, neemt een onderofficier zijne functiën waar. Daarenboven wordt bij elke ambulance een dirigeerend officier van gezondheid benoemd.

Daar het nu vast staat, dat de officier van gezondheid de chef van de ambulance *niet* is, zoo volgt hieruit, dat een onderofficier chef kan zijn over eene ziekeninrichting, waarbij de geneeskundige dienst door een eersten officier van gezondheid wordt waargenomen.

De ondervinding heeft geleerd dat dit bovenmatig centraliseeren van het gezag tot eene volkomene wanorde geleid heeft. Zoo is het na den slag van Solferino gebeurd, dat de hospitaalsoldaten en de soldaten van den transporttrein zich gereed maakten om te vluchten, terwijl de geneeskundigen, hunne gekwetsten niet willende verlaten, stand hielden. Bij dienzelfden veldtocht verdeelde zich een andermaal de ambulance in tweeën, daar de arts het beter oordeelde den weg rechts te vervolgen en de administrateur links meende te moeten gaan.

Zoo ging het, wanneer de intendant niet tegenwoordig was; maar gaat het beter, wanneer hij in staat is tusschenbeide te treden? „Non, c'est une lutte perpétuelle. Un décret peut établir „l'omnipotence de l'intendant, mais il ne peut pas faire que le „chirurgien qui soigne les blessés, que le médecin qui répond de „la santé de l'armée, laissent un administrateur organiser à sa „guise des hôpitaux, véritables foyers d'infection qui engendrent „la maladie et la mort. De là des conflits misérables; l'autorité „triomphe; mais les soldats paient de leur vie cette triste victoire „du règlement.”

Maar, zal men zeggen, dat kan voorkomen worden door het raadplegen van de geneeskundigen. Zeer goed, maar wie noodzaakt den intendant die raadgevingen op te volgen? Kan hij niet juist *bevelen* geven tegen den ontvangen *raad* in?

Dat is in de Krim gebeurd. Wanneer men de door CHENG medegedeelde brieven leest van MICHEL LÉVY, dan ziet men wat geneeskundige raadgevingen uitrichten, wanneer men de macht heeft zo voor notificatie aan te nemen, zonder meer.

Ik zal U uit die brieven eene enkele passage voorlezen. Nadat zich in het hospitaal te Pera de treurige gevolgen van overvulling hadden voorgedaan, meende MICHEL LEVY daarop de aandacht te moeten vestigen. Men had dat hospitaal bestemd voor 1800 à 2100 zieken. Hij had daar tegen geadviseerd, en nadat pas 1200 zieken waren opgenomen, bleek het reeds dat hij te recht had gewaarschuwd.

Op 400 meters afstand van het hospitaal te Pera lag dat van Dolma-Batché. Op dezelfde hoogte gelegen, was het voor hoogstens 500 zieken ingericht; de gezondheidstoestand was er bevredigend. Dat dus de te Pera heerschende besmettingsziekten aan overvulling moesten worden toegeschreven, bleek daaruit nog te meer. „Cette „accumulation de malades,” waarschuwde MICHEL LEVY, „pent „d'un moment à l'autre engendrer des affections contagieuses et „meurtrières. Si je n'étais pas ici un directeur purement nominal „du service de santé, j'aurais les droits et l'initiative nécessaires „pour prévenir de pareils dangers; mais j'ai dû me borner à les „notifier à M. l'intendant, qui me répond placidement: „Je les „déploire avec vous; mais le moment ne me paraît pas venu d'y „apporter le remède que vous indiquez.”

Hoezeer wij het zouden betreuren, wij zouden er toch vrede mede kunnen hebben, indien de intendant had gezegd: „uwe eischen mogen billijk zijn, uwe wetenschap en ondervinding zijn mij borg, dat gij geene overdreven dingen vraagt, maar ik ben niet in staat uwe voorschriften te doen opvolgen; 't spijt mij, maar ik kan niet....” doch neen: de intendant hecht aan de waarschuwingen van den genceeskundigen inspecteur niet het gewicht; dat zij verdienen; hij vindt de voorstellen outijdig; het is zijns inziens nog niet zóó ver gekomen, om nu al te doen, wat hem in 't belang der zieken wordt aangeraden.

Wel mag MICHEL LEVY zich gelukkig rekenen van in 't bezit te zijn van twee betere hospitalen. Dat van Gulhané en Dolma-Batché had hij al vast laten inrichten, omdat hij zelf daartoe de noodige voorstellen had kunnen doen en de noodige maatregelen genomen waren, terwijl de onder-intendant te Constantinopel afwezig was. „Aujourd'hui, relégué derrière un intendant et un „général de brigade, réduit à discuter leurs idées, à refuter leurs „vucs, à bégayer les miennes par une interminable et fastidieuse

correspondance, quand il leur plait de me consulter... je n'ai plus qu'à repousser toute responsabilité dans les effets ultérieurs d'une direction incompétente qui réduit la mienne au néant."

„Meestal moest ik mij vergenoegen," schrijft hij verder, „met het geven van zijdelingsche wenken, met raadgevingen, met voorstellingen, die veeltijds in twijfel getrokken werden en waarop men veelal geen acht sloeg, en die toch later bleken juist te zijn.

„Van eene eigenlijke mij toevertrouwde directie was geen sprake; die werd door het administratief beheer krachteloos gemaakt."

Tien maanden had MICHEL LEVY die worsteling volgehouden; met eene gekrenkte gezondheid keert hij naar Frankrijk terug.

In October 1855 wordt hij door BAUDENS vervangen.

Even als zijn voorganger, waarschuwt BAUDENS tegen den dreigenden typhus. Men luistert niet naar hem.

Opmerking verdient zijn schrijven aan den minister van Oorlog. 't Is van 26 Februari 1856.

„De typhus neemt hand over hand toe. Er komen in de hospitalen te Constantinopel dagelijks gemiddeld 150 nieuwe gevallen voor. De toestand, waarin sommige hospitalen verkeerden, is zeer zorgwekkend; 't is dringend noodig, daarin spoedige verbetering te brengen. Het beste middel is eenvoudig: lucht, altijd lucht en nog eens zuivere en versche lucht. Daarvoor hebben wij meer ruimte noodig. Zoo spoedig mogelijk moet de helft der lijders, die in de hospitalen verpleegd worden, naar de barakken van Maslak worden overgebracht, die dáár ledig staan. Dáár moet een groot kamp worden opgeslagen; een groot bivouac. Dat zeg en schrijf ik van den morgen tot den avond aan ieder die het aangaat. Ik heb vijf duizend ligplaatsen aangevraagd onder barakken. Men belooft mij, dat ik den len Maart over drie duizend zal kunnen beschikken. Dat is niet genoeg, vooral niet met het oog op de vele evacuaties, die ons uit de Krim worden toegezonden.

„Ten onrechte wordt door onze militaire en administratieve autoriteiten de meening voorgestaan, dat het met den typhus gaan zal als met de cholera, en dat de ziekte van zelf wel zal afnemen. Ik doe al mijn best om die meening te bestrijden; ze zoude noodlottige gevolgen kunnen hebben.

„Men kent de oorzaken van den typhus; hij houdt aan totdat

„de ellende, die hem deed ontstaan, voor eene betere verhouding „heeft plaats gemaakt. Hoe grooter het getal typhuslijders is, „dat in eene zelfde ruimte wordt opgehoopt, des te sterker is „zijn besmettend vermogen.

„Wij hebben barakken genoeg om 25 000 soldaten te logeeren; „zij staan ledig. Waarom betrekken wij ze niet?

„Indien wij de barakken gaan betrekken naar gelang ons zieken „uit de Krim worden aangevoerd, dan worden we gaande weg „door den opkomenden vloed overstroomd.

„Waarom gaat men in dezen niet met den noodigen spoed te „werk? Waarschijnlijk levert de uitvoering bezwaren op, die mij „niet duidelijk zijn.

„In een onzer bijeenkomsten voerde de intendant tegen mijn „plan aan: „dat het door het ministerie verboden was, om „buiten de Krim ambulances op te richten.”

„Ik mag mij daarover niet beklagen; maar betreur toch den „neteligen toestand waarin ik mij geplaatst zie.”

Intusschen neemt de typhus op eene schrikbarende wijze toe; duizenden soldaten bezwijken er aan. De zaak komt ter oore van den Keizer. „Il est essentiel,” zegt deze tot den maarschalk VAILLANT, „d'établir le plus vite possible les ambulances sous les baraques que réclame Mr. BAUDENS; donnez des ordres pressans en conséquence.” Daarop telegrafeert de minister aan den generaal die te Constantinopel het bevel voert: „Faites tout ce que demande Mr. BAUDENS. Réglez avec les médecins, et en dehors de toutes les prescriptions écrites, l'alimentation des malades. Vous avez pleins pouvoirs, j'approuverai tout ce que vous ferez.” Men kent de gevolgen: de typhus werd in zijne noodlottige vaart gestuit.

Nu zijn er sommigen die, terwijl ze zulke feiten betreuren, de oorzaak bij de personen willen zoeken. Dat is onbillijk, en wij vinden dan ook LABOULAYE gereed om de intendanten zelve van elken blaam te zuiveren.

„Wanneer wij,” zegt hij, „deze gebeurtenissen van ons standpunt „beschouwen; wanneer wij zien, hoe MICHEL LEVY en BAUDENS „met zekerheid eene epidemie voorspellen en bidden en smeeken, „dat men toch de arme soldaten voor ziekte en dood bewaren „zal, dan heeft men moeite zijne verontwaardiging te bedwingen. „Onwillekeurig is men dan geneigd om onze intendanten van

„onbekwaamheid en zorgeloosheid te beschuldigen. Zij verdienen „dat verwijt niet; ook zij deden hunnen plicht en spaarden hunne „personen niet.”

BLANCHOT, de intendant-en-chef van het leger in de Krim, is na den veldtocht aan uitputting gestorven. Ook PARIS DE LA BOLLARDIÈRE, de intendant-en-chef van het leger in Italië, stierf kort na den krijg, ten gevolge van de ontzettende vermoeienissen, die zijne betrekking van hem vorderde. „*Le vice n'est pas dans les hommes, il est dans le système.*” MICHEL LEVY had reeds in 1854 daarop gewezen, lang vóór dat de typhus uitbrak. „De on- „dervinding zal het leeren,” schreef hij, „dat de militaire intendance al hare krachten noodig heeft om de zware diensten te verrichten, die op hare schouders rusten, en ze daarbij onmogelijk het beheer op zich kan nemen over den geneeskundigen dienst.”

De schuld ligt aan die onhoudbare bepalingen, die een enkel korps met ontelbare bemoeingen overstelpen; de schuld ligt aan dat stelsel van centraliseeren, dat de vrijheid van handelen onmogelijk maakt, maar daarmede ook alle verantwoordelijkheid opheft en dat zoo gaarne in de bureaux zaken beslist, die alleen op de plaats zelve en door bevoegde personen kunnen uitgemaakt worden.

Wellicht zoude men thans te vergeefs zoeken naar hem die gezegd heeft: „men mag buiten de Krim geene ambulances oprichten”, en toch heeft dat ondoordachte voorschrift meer menschenlevens gekost dan een geregelde veldslag.

De beide hoofdgronden, waarop men het tot nu toe gevolgde stelsel verdedigde, t. w. zuinigheid van beheer en het bewaren van eenheid in het gezag, kunnen, zooals wij zagen, met eenigen grond worden tegengesproken.

Maar er zijn nog andere argumenten, die eene wederlegging verdienen.

Het getal artsen, dat toch al licht te gering is voor oorlogstijd, mag niet verminderd worden, door aan sommigen hunner de directie van geneeskundige inrichtingen op te dragen. Men onttrekt hen daardoor aan hunnen eigenlijken werkkring, het behandelen der zieken en gekwetsten. Die behandeling zoude daardoor schade lijden.

Maar zijn dan de zorgen van den arts voor de verblijfplaatsen

der zieken, zijne bemoeiingen met alles wat tot hunne verpleging behoort, zijne maatregelen waardoor het transport der gewonden dezen zoo weinig mogelijk schade doet, zijn toezicht op den geneeskundigen dienst in zijnen geheelen omvang (och, daarvan maakt hetgeen men gewoon is *behandeling* der zieken te noemen slechts een ondergeschikt deel uit) *niet* in het belang der zieken? Is de arts op dit zijn eigen terrein de eenige vreemdeling, zoodat men hem zijn beste wapen uit de handen nemen moet?

Zij, die van den geneeskundige niet anders vragen dan het recept, en van den heilkundige niet anders dan het verband, maken zich van de hulp, die men van den arts verlangen mag, een verkeerd denkbeeld; want in die beschouwing is geen plaats voor de vraag naar de beste middelen om ziekten te voorkomen.

De meeste menschen houden gezondheid en ziekte voor toevallige zaken; zij gelooven niet dat die de noodwendige gevolgen zijn van bepaalde oorzaken. Die oorzaken op te sporen is mede het ijverig streven der geneeskundige wetenschap. Kan men de oorzaken wegnemen, dan doet men beter dan de gevolgen bestrijden of lenigen.

Een enkel voorbeeld. Een arts, die zorgt dat zware zieken zich niet doorliggen, brengt meer heil aan dan hij, die dat niet weet te voorkomen, maar een zalfje of watertje verstrekt, dat de zweeren, door het doorliggen ontstaan, tot genezing brengt. Een arts, die het uitbreken van typhus, van scheurbuik, van hospitaalversterf weet te voorkomen, zal meer menschenlevens redden, dan wanneer hij daartoe de macht niet heeft en zich bepalen moet tot het behandelen dier besmettingsziekten.

Men houdt den arts voor onbekwaam tot het voeren van eenig beheer, en zegt dat de administratieve détails niet strooken met de waardigheid der wetenschap.

Dat beweren is door de ondervinding weersproken. De geneeskundige, voorgelicht door zijne wetenschap en bezield met belangstelling in zijne zieken, is er steeds op bedacht om hen te herstellen. Is dát zijn onafgebroken streven, dan is het niet vreemd, dat hij, beter dan eenig ander, middelen ontdekt en maatregelen weet te nemen om tot dat doel te geraken.

Ziekten te voorkomen en de onvermijdelijke te herstellen; de gewonden zóó te verplegen en te behandelen, dat zoo veel mogelijk

behouden worde en zoo min mogelijk blijvend verminkt, dát is voor den legerarts hoofddoel en eenig doel; voor ieder ander is het slechts bijzaak. Zoo is het!

„Ainsi s'explique,” zegt Goze, „malgré l'inexpérience administrative des médecins de l'Union, malgré l'insuffisance théorique et pratique de beaucoup d'entre eux dans leur propre spécialité, „l'infériorité du chiffre des malades et surtout des morts de l'armée „américaine en campagne.”

Waarom hebben de uitstekende geneeskundigen, die het Fransche leger bezit, hunne kennis der hygiëne niet aangewend tot heil der soldaten in de hospitalen en daar buiten? Omdat men hun nooit vrijheid gegeven heeft om hunne wetenschap toe te passen; omdat men, in verre weg de meeste gevallen, niet naar hunnen raad geluisterd heeft.

Wanneer dan werkelijk de administratie in alle behoeften van den gezonden en zieken soldaat voorziet, hoe komt het dan toch, dat het zoo bekwame en ondervindingrijke korps der intendance, dat al zoo lang georganiseerd is en alleen het recht heeft van initiatief, gedurende al den tijd van zijne werkzaamheid geen enkele dier uitstekende maatregelen heeft weten te treffen, die, zoowel wat aangaat het leven van den soldaat als met betrekking tot zijne woningen, weldra werden voorgesteld en met den besten uitslag toegepast door geneeskundigen, aan wie het beheer van hunnen dienst werd opgedragen?

Het transport der zieken en gekwetsten was, volgens getuige van VIGO-ROUSSILLON, nergens zoo goed als in Amerika. Den ziekenwagen, door doctor HOWARD uitgevonden, prijst hij als model. De chirurgijn HOFF richt een uitmuntend type van drijvend hospitaal in.

Wij vernemen het met verbazing, dat na den slag van Frederiksborg geen gevecht werd geleverd, waarbij een gekwetste langer dan twee uren hulpeloos op het slagveld is blijven liggen.

De gevolgen dezer goede inrichting blijven dan ook niet uit. Terwijl de sterfte in de Fransche ambulances 21.8 pct. bedraagt, hadden de Amerikanen niet meer dan 6.5 pct. te betreuren. Nog een feit: de Amerikanen verloren in de meeste hunner hospitalen, waarop geëvacueerd werd, slechts 2.9 pct. hunner zieken en gekwetsten. De Fransche militaire hospitalen verliezen in de laatste vijf en twintig jaren gemiddeld 4.6 pct. der verpleegden.

In het leger der Vereenigde Staten en in hunne hospitalen kwamen geene besmettingsziekten voor. Dáár wist men ze door doelmatige zorgen te voorkomen.

Zagen wij onze legeradministratie voor oorlogstijd op eene Fransche leest geschoeid, dan mogen wij — aannemende dat de toestand in vreedetijd eene voorbereiding ten oorlog moet zijn — verwachten, dat ook in vreedetijd geen zelfstandige geneeskundige dienst zal bestaan. Wij verwonderen ons dus niet, wanneer wij in het opstel, dat de kapitein J. P. KOSTER verleden jaar in het *Vaandel* plaatste (jaarg. 1869, pag. 354, „De verpleging van misdadigers en van krijgslieden in Nederland”) vermeld vinden, dat in elk garnizoen de intendant of de officier, die zijne plaats vervult, belast is met het toezicht over de geheele oeconomie van het militaire ziekenhuis, de geneeskundige behandeling alleen uitgesloten.

Het grootste verschil dat onze geneeskundige dienst met den Franschen oplevert, is dat bij ons de officieren van gezondheid en apothekers niet onder de orders staan van den intendant. Het overige ondergeschikt geneeskundig en administratief personeel is ook bij ons onder zijne bevelen.

De ruimte gedooft niet de overeenkomst met Fransche toestanden nader aan te toonen; wij krijgen daarvan de overtuiging, wanneer wij KOSTER's verhandeling ter aangehaalde plaatse lezen. Wij hebben aan de pen van dien schrijver reeds menige administratieve studie te danken en zijn hem dank schuldig, dat hij ook hier den sluier heeft opgelicht. Wanneer wij ook al niet gehouden zijn om zijne meeningen geheel te onderschrijven, dan zal het ons toch bevredigen, als wij zien hoe zijn streven naar waarheid hem als van zelf verheven heeft boven een zekeren kastegeest, die zoo licht, door al te zeer het oog te hebben op de bemoeiingen en belangen van één dienstvak, de algemeene belangen voorbijziet.

Zeer belangrijk is het ook, kennis te nemen van een verslag, uitgebracht door eene commissie in 1857 door lord SYDNEY HERBERT benoemd, om onderzoek te doen naar den gezondheidstoestand van de Britsche landmacht. Aan Engeland komt de eer toe, aan de beoefening en de openbaring der leger-statistiek den stoot te hebben gegeven; daar werd voor het eerst in 1834 eene com-

missie benoemd tot onderzoek, uit een financieel oogpunt, van de sterfte der troepen in de koloniën, welk onderzoek later, met het oog op de gezondheid van den soldaat en op de verbetering van zijne positie in het algemeen, werd uitgebreid. Die commissie bracht 5 rapporten uit: in 1838, 39, 40, 41 en 53; in 1838 verscheen haar eerste rapport over West-Indië. De verbeteringen, welke door die rapporten in de legerverpleging werden ingevoerd, gaven zeer goede resultaten: in Jamaica, waar de sterfte gedurende een 25tal jaren (1813—1838) 140 per 1000 was geweest, was zij 5 jaren later tot 30 per 1000 verminderd; in Ceylon werd zij van 75 tot 38 per 1000 teruggebracht. De conclusiën waartoe de commissie kwam, worden ons door KOSTER medegedeeld.

Hoort men dan welken taak men in Engeland aan den militairen geneeskundigen dienst opdraagt, en vergelijkt men dien met den werkkring van onzen geneeskundigen legerdienst, dan bemerkt men daarin een groot verschil. Verreweg de meesten onzer officieren van gezondheid zijn geworden wat men verlangde dat zij zijn zouden, dat is: geneesheeren, belast met het behandelen van zieke militairen. Bijna nimmer bemoeien zij zich met den soldaat buiten de ziekeninrichting. Van daar dan ook de hoogst geringe invloed van den geneeskundigen dienst op de legerverpleging. „Maar,” hoor ik iemand zeggen, „die legerverpleging is immers goed? De soldaat heeft het nog zoo kwaad niet; waarom zoude men hier bemoeiingen uitlokken, die afwijkingen zouden kunnen te weeg brengen van het tot heden toe gevolgde systeem? Aan die optimisten vraag ik alleen: Hoe weet gij dat? Bewijs mij dat onze legerverpleging goed is. Gij kunt het slechts vermoeden, niet bewijzen, want wij hebben geene leger-statistiek; dat wil zeggen, dat er bij ons, waar de doode strijdkrachten aan controle onderworpen zijn, waar de geldelijke verantwoording goed verzekerd is, geene controle hoegenaamd bestaat op de levende strijdkrachten. Wij kennen den invloed niet, dien het vervullen van den militairen dienst op het leven en de gezondheid van onze soldaten heeft. Bracht de eenmaal op dat punt verkregen kennis feiten aan het licht, wier schadelijkheid duidelijk bleek, dan eerst zoude men met vrucht naar de oorzaken onderzoek doen, en die wegnemen, als het kon.

De geneeskundige legerdienst kon, door de controle der leger-verpleging tot zijne eerste plichten te rekenen, voor het leger van onberekenbaar nut zijn.

Werden zoo de zorgen van den geneeskundigen dienst ten behoeve der verpleging van den soldaat reeds in tijd van vrede ingeroepen; werden zijne adviezen uitgelokt over alles wat tot den soldaat betrekking heeft, zijne woning, voeding, kleeding enz., dan had die dienst in vreedstijd eene voorbereiding tot dien van oorlog.

Dat de militaire geneeskundige dienst, wakende over het leven en de gezondheid van den gezonden krijgsman, a fortiori de verpleging van den zieken soldaat ter harte moet nemen, is duidelijk. Werd nu ook de zorg voor de verpleging der zieken in vreedstijd tot zijne attributen gerekend, dan was hij ook daartoe in staat in tijden van oorlog.

Ik heb mij in mijne beschouwingen bepaald tot het bespreken van algemeene toestanden, en meende dat het hier de plaats niet was om in details af te dalen en aan te toonen waar de organisatie van onzen geneeskundigen dienst verbetering behoefde en hoe die te verkrijgen ware. Ééne opmerking wil ik niet terughouden: dat, wanneer wij ons ooit zullen verheugen in eenen wel ingerichten geneeskundigen dienst, men er dan eerst wel een weinig meer belang in zal hebben gesteld, dan tot heden het geval was. Ik heb daarom uwe aandacht eenige oogenblikken op dien dienst gevestigd en hoop van harte, dat het medegedeelde eenig nader onderzoek moge uitlokken; want, M. H.! vergeten wij het niet, dat Nederland meer dan eenig volk recht heeft op eenen goeden geneeskundigen legerdienst.

Ik heb gedurende den jongsten oorlog mijne aandacht niet zoo zeer gericht op de schitterende wapenfeiten van de overwinnaars en der overwonnenen. Nimmer hoorde ik van eene schitterende overwinning gewagen, of ik dacht aan het woord dat KLOPSTOCK in zijne *Messiad* den gevallen engel ABBADONA in den mond legt:

Satan! so wahr wir Uns're Qual gewaltiger fühlen,
Wenn du diese Wohnung der Nacht und der dunkeln Verdammniss
Königlich nennst

en dat woord greep mij in het hart.

Maar met des te meer deelneming hoorde ik naar den jammer van den krijg; — met des te meer belangstelling las ik wat er gedaan werd, om die ellende eenigermate te verzachten.

Wij hebben voorzeker de voortreffelijke organisatie der Pruisische legers bewonderd, maar was hunne verzorging der zieken en gekwetsten ook zoo uitmuntend? Hun *Roode Kruis* deed veel en heeft den geneeskundigen legerdienst krachtig gesteund; maar heeft de ondervinding niet bewezen, dat hun legerbestuur zijn vermogen op dat punt in den beginne heeft overschat, toen het den schijn aannam als waren eigen middelen voldoende? Was de hulp van het Roode Kruis van andere natiën niet noodig voor beide de oorlogvoerenden?

Welnu, toen het bleek dat er geholpen moest worden, toen is ons vaderland niet achtergebleven. Er was eene algemeene sympathie. Men heeft veel gedaan. Daarom heeft Nederland, dat de plichten der humaniteit vervulde, ook zijne rechten. Wanneer ooit de geessel des oorlogs ons treft, zal dan het lot van onze gekwetste en zieke soldaten meer overeenkomen met dat der Franschen, of met dat der Engelschen en der Amerikanen? Zullen bij ons de besmettelijke ziekten, die wij hebben leeren vreezen, het leger teisteren, of zal men ze weten te voorkomen? Zullen bij ons de gekwetste soldaten dagen lang wachten naar hulp, of zal dat rechtmatig verlangen zoodra mogelijk worden bevredigd? Zullen bij ons de gekwetsten zoo worden vervoerd, dat ze daardoor zoo weinig mogelijk lijden, of zal een ondoelmatig transport de kwelling vermeederen, het gevaar verhoogen?

Zijn onze hospitalen zoo ingericht, dat zij den zieken en gekwetsten een goed verblijf verschaffen? Zijn wij er op voorbereid om veldhospitalen op te richten, om hulp-hospitalen in te richten?

Hebben wij ziekenverplegers en verpleegsters, die niet alleen willen, maar ook kunnen helpen?

Kunnen onze hospitaalsoldaten gekwetsten dragen en vervoeren; zijn het ziekenverplegers geworden?

Die vragen, en nog vele andere doet ons volk aan zijne Regeering en zijne Vertegenwoordiging, wanneer het, bewogen door de ellende van naburige volken, de smarten lenigt die de oorlog heeft berokkend.

Een volk dat zoo handelt jegens vreemden, zoude dat jegens landgenooten anders zijn gestemd?

De natie is bereid hare offers te geven; zij heeft hare krachten voor zulk eene zaak veil.

Zij zoude zoo handelen uit menschenliefde; des te meer nu zij daardoor tevens een heiligen plicht vervult.

Ik eindig met den wensch, dat hare verwachting niet moge worden beschaamd, en dat Regeering en Vertegenwoordiging hare roepstem verstaande, niet zullen rusten voor zij aan het Nederlandsche volk mogen verklaren: „Wanneer wij uwe zonen ten strijde roepen, dan zullen zij goed worden verpleegd; dan zullen wij voor hen zorgen zooveel in ons is, en wanneer zij ziek zijn of gekwetst, dan zal het verleenen van den noodigen bijstand ons een dure plicht, ons een schuld van eer zijn!”

De heer EIJSEL heeft geen bezwaar te opperen tegen hetgeen door den geachten spreker is voorgedragen, maar wenscht eenige inlichtingen te vragen omtrent punten, die naar zijne meening nog niet volkomen opgehelderd zijn. Hij doet dit met vertrouwen, daar hij weet dat zijne vragen aan het rechte adres komen, aangezien hij den spreker van dezen avond nog uit vroeger tijd als een welwillend en gewaardeerd leermeester kent.

Sprekende over de noodzakelijke contrôle, die door den geneeskundigen dienst over de legerverpleging moet uitgeoefend worden, heeft de heer KROL — erkennende hoezeer de intendance goeden wil en dienstijver heeft aan den dag gelegd, gelijk daaruit blijkt, dat degenen, die aan het hoofd van dat dienstvak geplaatst waren, ten gevolge van de doorgestane vermoeienissen overleden zijn — niet aangetoond op welke wijze die contrôle moet worden uitgeoefend. Moet dit geschieden door de militaire geneeskundigen in commissie te vergaderen voor de voeding? Hoe moet zoodanige commissie werkzaam zijn? Hoe moet hare verhouding zijn tot den chef van het leger te velde of tot het Ministerie van Oorlog?

Het meest volledig is de geachte spreker geweest, waar hij aantoonde hoe de verpleging inderdaad niet kan afgescheiden worden van de behandeling. Het is duidelijk geworden voor een

ieder, die er misschien nog niet over had nagedacht, dat het voorschrijven van geneesmiddelen voor zieken en het verbinden van gewonden slechts een gering onderdeel is van de gcheele verpleging. Maar ten aanzien van het derde punt is de spreker zoo kort geweest, dat men hem gaarne nog eenige meerdere toelichting zou verzoeken. „De geneeskundige legerdienst,” zoo leest men in zijne derde stelling, „kan in oorlogstijd de hulp van het *Roode Kruis* niet ontberen. Daarom is het wenschelijk, dat die lichamen zich in vreedstijd gezamenlijk voorbereiden tot den werkkring, die hen in tijden van oorlog wacht.” De heer EIJSEL zegt niet genoeg administratieve kennis te bezitten, om uit te maken wat er zou behooren tot eene doeltreffende inrichting van die gezamenlijke werkzaamheid, en daarom zou hij gaarne eenige denkbeelden vernemen, waarover men onderling van gedachten zou kunnen wisselen. Het *Roode Kruis* is zeker een der schoonste instellingen van den jongsten tijd, het welsprekendste en waardigste protest tegen den oorlog, maar heeft geen officiële sanctie verkregen, en is dus volstrekt niet gerechtigd zich in aanraking te stellen met den van Rijkswegge georganiseerden legerdienst. De heer EIJSEL zou daarom den heer KROL willen uitnoodigen zijne denkbeelden mede te deelen over de maatregelen, die in vreedstijd zouden kunnen genomen worden, om met het *Roode Kruis* tot eene doeltreffende eenheid van werken te komen, en over hetgeen daartoe zou moeten gevorderd worden van den chef van den geneeskundigen dienst en van de leden van het corps militaire geneeskundigen, die hem toegevoegd zouden moeten worden.

Wanneer men dit van den heer KROL mocht vernemen, te gelijk met eene nadere toelichting over de wijze waarop eene geschikte controle op de leger-verpleging uitgeoefend zou kunnen worden, dan gelooft de heer EIJSEL, dat deze bijeenkomst nog vruchtbaarder zou zijn.

Spreker eindigt deze woorden, die geen bestrijding maar eene vraag tot opheldering inhouden, met zijne hulde aan den heer Krol te betuigen voor de uitstekende wijze, waarop hij zoo vele kwalen, die bij het leger bestaan, heeft in het licht gesteld. De vraag tot opheldering doet spreker met vertrouwen, omdat hij weet dat de heer KROL bij uitnemendheid in staat is de gewenschte inlichtingen te geven.

De heer KROL :

Contrôle van den geneeskundigen dienst over de leger-verpleging is geen nieuw denkbeeld. Zij bestaat in Engeland reeds sedert jaren. Dáar heeft men aan den geneeskundigen dienst een bureau voor statistiek toegevoegd. Hierdoor heeft men in Engeland de feiten leeren kennen, die spreker vermeld heeft. Die contrôle bestaat bij ons niet, hetgeen èn uit een humanitair, èn uit een materieel oogpunt te betreuren is. Kan men van de invoering dier contrôle bij den geneeskundigen dienst hier te lande nut verwachten, nog grooter nut kan ze bewerken, wanneer zij wordt ingevoerd bij den geneeskundigen dienst in Indië. Ook dáar is de leger-verpleging, evenmin als hier, aan contrôle onderworpen. Volgens een Engelsch statisticus mag men de waarde van een Engelsch soldaat in Britsch-Indië op f 3000 stellen. Er is geen reden om een Hollandsch soldaat in Indië minder waarde toe te kennen; toch weten wij er niets van hoe met dit levend kapitaal gehandeld wordt. Zulk eene onwetenheid is, uit een oeconomisch oogpunt beschouwd, zeer te betreuren. Worden daardoor maatregelen verzuimd of tegengehouden, die de gezondheid van den soldaat konden bevorderen, dan is zij oorzaak, dat de som der strijdkrachten, waarover wij kunnen beschikken, geringer is dan ze behoort te zijn.

Het verwaarloozen van hetgeen strekken kan om het levend oorlogsmaterieel bij krachten te houden, heeft ten slotte *geldelijk* verlies ten gevolge; dat kan niet missen. Spreker meent dus dat men bij het geneeskundig bureau, zoo hier te lande als in Indië, moet oprichten een bureau voor statistiek, ten einde daardoor tot de kennis der leger-verpleging te geraken.

Wat het tweede punt betreft, de bemoeiingen van het *Rode Kruis*, erkent Spr. daaromtrent kort te zijn geweest. Wanneer er groote gebeurtenissen plaats grijpen, zooals wij nu beleven, zullen er vele menschen gevonden worden, die helpen willen, maar er zijn niet vele die helpen kunnen. In dergelijke oogenblikken is voor bedaard overleg, het geven van raad en voorlichting geen tijd. Dán moet men weten wat men te doen heeft. Daarom moet het *Rode Kruis* zich in vreedstijd voor zijne taak in oorlogstijd voorbereiden. Ditzelfde moet het geval zijn met den militairen geneeskundigen dienst. Eén in bedoeling, zoo trachten ze toch

beide hun doel langs verschillende wegen te bereiken. De militaire geneeskundige dienst bevat om zoo te zeggen het aandeel, dat de Regeering voor hare rekening neemt. Het *Rode Kruis* wil aanvullen, helpen, op zich nemen wat de Regeering niet doen kan. Daarom acht Spr. het hoogst wenschelijk, dat een onderzoek worde ingesteld naar den geneeskundigen dienst, en dat alles, wat daartoe betrekking heeft, in het helderste daglicht worde gesteld. Dán zou het *Rode Kruis* kunnen beproeven, in hoever het in staat is vrijwillig te gemoet te komen, waar het legerbestuur onmachtig is in de behoeften te voorzien. Zoo is van de vrijwillige hulp een krachtige aanvulling van de officiële hulp te verwachten. Die vrijwillige hulp zal, in vreedstijd geleid en georganiseerd, in oorlogstijd des te krachtiger werken, omdat hetgeen vrijwillig wordt gedaan, het gemakkelijkst wordt volbracht. *Rode Kruis* en militair geneeskundige legerdienst moeten zich in vreedstijd ontmoeten. Als er oorlog is, dan hebben ze te samen zooveel belangrijks te verrichten, dat het niet raadzaam schijnt dán voor het eerst met elkander kennis te maken. In vreedstijd moeten beide ook hunne betrekkingen leeren kennen tot den bevelvoerenden generaal. De oorlog is nu eenmaal geene inrichting om gezondheid en kracht te bevorderen. Geen karigheid, maar ook geen optimisme. Men voorkome en redde wat kan en schikke zich in 't onvermijdelijke.

De vraag *hoe* geneeskundige legerdienst en *Rode Kruis* moeten samenwerken is daarom zoo moeielijk te beantwoorden, omdat ze behoort te worden voorafgegaan door het antwoord op eene andere vraag, n. l. hoe moet de geneeskundige dienst worden ingericht? Daarop een voldoende antwoord te geven is hoogst moeielijk. NAUNDORFF, die in zijn werk „*Onder het Rode Kruis*” zooveel bewijzen geeft van een helderen blik en een onbevangen oordeel, zegt daarvan: „den geneeskundigen dienst te hervormen, „hem bepaandelijk zoo in te richten, dat hij beantwoordt aan „de humane, tamelijk hooge, maar niet *onbillijke* eischen van „onzen tijd, hem zoozeer te volmaken, dat hij in alle omstandigheden zijne tank geheel volbrengen kan, een mechanisme „samen te stellen, dat nimmer zijn dienst weigert, ziedaar een „vraagstuk, hetwelk niet in eenige dagen kan worden opgelost.” „In het gansche gebied der krijgswetenschap, die niet arm is

„aan moeilijk op te lossen vraagstukken, is er geen dat in moeilijkheid dit evenaart.”

De heer BOSSCHA gelooft dat voor hen, die de leerzame rede van den heer KROL gehoord hebben, weinig woorden noodig zijn om op het voorstel aan te dringen, dat Spr. wenscht te doen: om van de rede des heeren KROL het benoodigde aantal afdrukken te doen vervaardigen, ten einde daarvan een exemplaar aan ieder der leden van de Tweede Kamer uit te reiken.

De heer mr. EYSSELL geeft in overweging, ook een exemplaar toe te zenden aan de leden der Eerste Kamer.

De vergadering vereenigt zich met het aldus gewijzigd voorstel.

De heer KROL betuigt zijn dank voor dit besluit. Spr. heeft op verre na geen volledig werk geleverd; zijn eenig doel is geweest belangstelling voor het onderwerp in te roepen. Wanneer wij in omstandigheden geraken, als die waarin zich nu onze naburen bevinden, dan zoude het te laat zijn, wanneer wij ons daarop niet in vreedstijd hadden voorbereid. Tot die voorbereiding heeft Spr. willen opwekken.

Daar niemand verder het woord vraagt, wordt de beraadslaging en de vergadering gesloten.

Namens het Bestuur,

De Secretaris,

W. HOOGENBOOM.